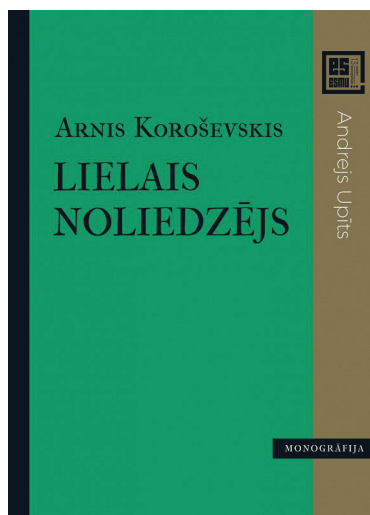

MONOGRĀFIJA PAR ANDREJU UPĪTI

Arno Jundze

arnojundze@gmail.com

Koroševskis, Arnis (2022). *Lielais noliedzējs*. Rīga: Dienas grāmata, 536 lpp.

Atslēgas vārdi: *Andrejs Upītis, latviešu literatūras vēsture, kolaboracionisms, lielais noliedzējs*

Rakstā aplūkota Arņa Koroševska monogrāfija "Lielais noliedzējs", kas veltīta 20. gadsimta latviešu literatūras klasiķim Andrejam Upītim. Tajā līdžās pienesumam kultūrā autors aplūkojis rakstnieka sociālpolitisko darbību, aktivitātes Pēteru Stučkas sarkanā režīma valdības laikā, kolaboracionismu, sadarbojoties ar padomju varu, kas Upīša gadījumā tika atalgots ar īpašu statusu, valdības apbalvojumiem un milzīgām grāmatu tirāžām "brālīgo" padomju tautu valodās. Monogrāfija ir izdota sērijā "Es esmu...", kas adresēta plašam lasītāju lokam, vienlaikus apmierinot arī zinātniskās intereses. Darbs ieguvis interneta portāla lsm.lv lasītāju balvu Latvijas literatūras gada balvas ceremonijā "LALIGABA 2023".

Latvijas humanitāro zinātņu pārstāvji pēdējos gados aizvien biežāk meklē ceļus, kā ar saviem pētījumiem uzrunāt plašāku lasītāju loku. Pilnīgi skaidrs ir tas, ka, strādājot tikai zinātnes vārdā tik šaura tirgus apstākļos kā Latvijā, humanitārajiem pētījumiem ir

liela iespēja viegli palikt nepamanītiem publiskajā telpā, pat ņemot vērā savu bieži vien pietiekami lielo sabiedrisko nozīmību. Diemžēl zinātniskā literatūra aizņem tik šauru un specifisku grāmatniecības nišu, ka tā visbiežāk nenonāk ne tirdzniecībā lielo grāmatni-

cu ķēdēs, ne arī pie lasītājiem. Izeja no šīs situācijas nav arī vēstīt par lokāli svarīgām personībām un parādībām angļu vai kādā citā lielajā zinātnes valodā. Ja pētījumi par dialektiem, izloksnēm, rakstniecību, novadu vēsturi neuzrunā to nāciju, kuru tie tieši skar, tad maz cerību, ka šie teksti spēs piesaistīt milzīgu globālu auditoriju. Izņēmums šai ziņā ir Latvijas mākslas vēsturnieki un mākslas zinātnieki, kuru monogrāfijas allaž ir klātesošas Latvijas grāmatu tirgū kā pierādījums tam, ka par izciliem vizuālās mākslas meistariem sarežģīto var pateikt zinātniski precīzi, bet vienlaikus vienkārši un lasītājam saprotami.

Literatūrzinātnē jaunu ceļu meklējumus pirmā sāka iet LZA korespondētājlocekle Silvija Radzobe, publicējot vairākus pētījumus, kas raisīja lielu sabiedrisko rezonansi. No tiem visnozīmīgākais izlasāms grāmatā “Kosmopolītu” lieta un Aleksandrs Čaks: dokumentāla hronika ar komentāriem” (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017). Tas kļuva par pārliecinošu pierādījumu, ka arī par nopietnām Latvijas literatūras vēstures un vēstures problēmām var runāt precīzā terminoloģijā, bet publiku saistoši. Šī grāmata, ko, bez šaubām, var klasificēt par zinātnisku monogrāfiju, pēc izdošanas kļuva par bestselleru un vairākus mēnešus turējās Latvijas grāmatnīcu tīklu iknedēļas pārdotāko grāmatu sarakstu galvgalī. IZRādījās, mūsdienu lasītāji bija sajūsmā iepazīties ar sarežģītām gandrīz 70 gadus senām padomju laika literatūras un mākslas problēmām ļoti vienkāršā un precīzā izklāstā.

Arī Arņa Koroševska monogrāfija “Lielais noliedzējs” turpina šo tradīciju. Gan tāpēc, ka daļēji runā par to pašu periodu un jautājumiem (padomju laikiem, kolaboracionismu, aizraušanos ar sociālisma idejām), kas skartas Silvijas Radzobes pētījumā, gan tāpēc, ka pētījuma centrā esošais rakstnieks Andrejs Upīts bija viens no tiem latviešu inteliģences pārstāvjiem, kas ar padomju varu aktīvi sadarbojās, ar to lepojās un veidoja

spilgtu karjeru; gan arī tāpēc, ka mērķi — uzrunāt plašāku auditoriju — noteica arī sērija, kurā monogrāfija izdota. Jāņem vērā, ka, lai pierādītu sabiedrībai savu lietderību, pētniekiem ar savu pētījumu rezultātiem ir reāla nepieciešamība nonākt pie adresāta, kas neapmeklē zinātniskas brīvpieejas tekstu vietnes un nelasa konferenču krājumus, kuru tirāžas ir kļuvušas tik niecīgas, ka tos neatmaksājas izdot papīra formātā. Turklāt ir tikai dabiski vērsties pie plašās lasītāju auditorijas, ja reiz autors raksta par vienu no visdaudzzinātākajiem 20. gadsimta latviešu literātiem, kura vārds cieši saistīts gan ar 1905. gada revolūciju, gan Pirmā pasaules kara notikumiem, latviešu aizraušanos ar sociālisma idejām, ar brīvvalsts dzimšanu un tās Otrā pasaules kara laikā sekojošajām okupācijām, ar izkalpošanos padomju režīmam pēc šī kara beigām. Andreja Upīša darbi, nenoliedzami, ir daudz lasīti, teātros iestudēti, skolu programmās savulaik iekļauti. Tas liktos pat diezgan dīvaini, ka šāds materiāls nebūtu pieejams mūsdienu lasītājam.

Monogrāfija “Lielais noliedzējs” ir izdota sērijā “Es esmu...”. To apgāds “Dienas grāmata” iecerējis kā 13 romānu un monogrāfiju virteni, kas veltīta 13 izciliem pagātnes latviešu rakstniekiem. Sērija jau pati par sevi pieprasa, lai teksti uzrunātu arī lasītāju bez priekšzināšanām. Romānu autoriem šajā ziņā ir vieglāk. Biogrāfiskais žanrs nekur pasaulē nav retums — arī Latvijā pēdējo desmit gadu laikā tam pievērušies tādi autori kā Inguna Bauere, Jānis Ūdris, Valdis Rūmnieks un Andrejs Migla. Tomēr literatūrzinātnē fons nebūt nav plašs. Sērija “Personība un daiļrade”, ko tūkstošgades sākumā izdeva apgāds “Zinātne”, ir apstājusies. Tās vietā nekas būtisks pēdējos gados piedāvāts netiek, tāpēc Arnim Koroševskim bija, iespējams, visnepateicīgākais uzdevums visā sērijas kontekstā, jo par sociālistiskā reālisma tēvu dēvētais Andrejs Upīts ir desmitiem romānu, stāstu, noveļu un lugu autors, daudzrakstītājs, izslāvēts valodas meistars, padomju legendām

apvīts, monogrāfijās, konferenču krājumos, recenzijās, neskaitāmās preses publikācijās aplūkots. Turklāt lauvsa tiesa šī neaptvērtā materiāla tapusi pietiekami sen un ne bez politiskas tendenciozitātes. Lai apskatītu tāda mēroga personību, literāro mantojumu un politisko darbību secīgi punktu pa punktam, visticamāk, vajadzētu piesaistīt ievērojamus resursus, pētnieku komandu, lai, ilgstoši strādājot, radītu vairāksējumu kolektīvo monogrāfiju, kura tāpat, domājams, nepateiktu pilnīgi visu. Arnis Koroševskis darbojās solo, bet rezultāts vienas monogrāfijas ietvaros ir pārsteidzoši labs. Turklāt darbs nonāk pie lasītāja laikā, kad sabiedrībā valda viedoklis, ka jāpārskata attieksme pret kolaboracionistiem un jālikvidē pieminekļi padomju varas līdzskrējējiem, un visu šo diskusiju centrā ir tieši Andreja Upīša piemineklis pie Kongresu nama Rīgā.

Konceptuāli veidojot tik apjomīgu tekstu, liela nozīme ir prasmei strukturēt informāciju. Šajā ziņā autors izmanto interesantu paņēmieni. Pēc prologa un ievada Koroševskis, sākot pirmo monogrāfijas nodaļu, negaidīti piedāvā daļu Andreja Upīša dzīves hronikas, ko parasti zinātnisko tekstu redaktori novirza uz monogrāfijas beigu daļu kā mazāk saistošu. Tomēr šajā gadījumā dalītā hronika, kas atbilst kādam rakstnieka dzīves posmam, kalpo kā starteris, aiz kura seko attiecīgajam dzīves posmam veltīta nodaļa un sarakstīto svarīgāko tekstu izklāsts un analīze. No lasītāja viedokļa, nezinot Andreja Upīša dzīves nianšes, šāds izkārtojams veido intrigu un skubina meklēt, kas būs tālāk. Tādējādi 536 lappuses biežā grāmata un pamatīgais ilustratīvais materiāls kļūst baudāmāks, saprotamāks un arī pārskatāmāks.

Kā pirmais monogrāfijas panākums pieņemams tas, ka autors nebaidās analizēt noturīgās padomju režīma radītās leģendas par Andreju Upīti, lai pēc tam īsā un viegli uztveramā formā parādītu, vai šie stāsti iztur pārbaudi no faktu un dokumentu skatpunkta.

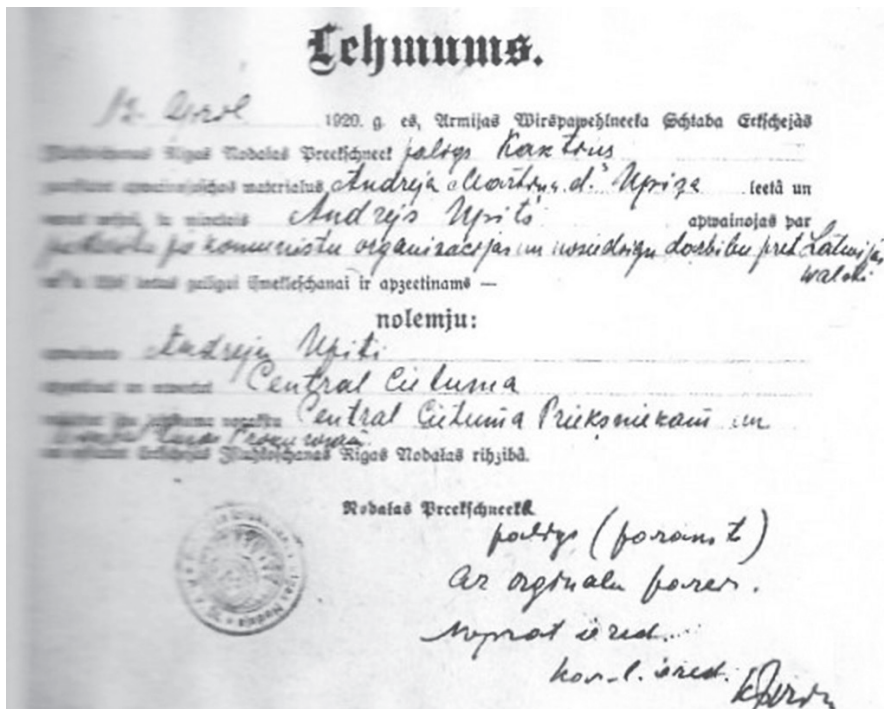
Simpātiski, ka Arnis Koroševskis nav kategorisks vai uzbāzīgs un kopumā monogrāfijas tonis nav agresīvs. Autors respektē Andreju Upīti un viņa pienesumu 20. gadsimta kultūrā, tomēr neizturas pret savas monogrāfijas varoni kā iemīlējusies un jūsmīga jaunkundze, tajā pašā laikā kritiskajā skatījumā neienīst, nepazemo vai nenicina. Arnis Koroševskis mēģina parādīt to, kā bija, lai arī tas ir ļoti sarežģīts uzdevums, ņemot vērā to, ka publikai pieejamais Andreja Upīša dzīvesstāsts padomju un postpadomju laikā ne bez paša klasiķa līdzdalības ir sagrozīts tā, kā tas bijis izdevīgi gan viņam pašam, gan padomju literatūrzinātnei, toties mūsdienās padomju laiku darboņus ir pieņemts attēlot kā visnotaļ nesimpātiskus personāžus.

Īsi par pieminētajām leģendām. Būtiski, ka Arnis Koroševskis pievērsies “mednieku stāstiem” par Andreja Upīša “bojāeju” un “notiesāšanu uz nāvi” jucekļa laikos, kas ieskāva Latvijas valsts dzimšanu, bet vēlāk tika izmantoti padomju ideoloģijā, lai radītu iespaidu par to, ka buržuāziskie nacionālisti it kā vajājuši nevainīgu rakstnieku un ienīduši par viņa darbību Pēteru Stučkas valdības laikā. “Viltus bojāejas” faktu pasaulē laiž laikraksts “Baltijas Vēstnesis” (27.05.1919.), kurā, aprakstot Rīgas atbrīvošanu no lieliniekiem, teikts: “Nošauto starpā ir lieliniecības rakstnieks Andrejs Upīts, lielinieku izglītības komisariāta skolu nodaļas priekšnieks Efferts...”¹ Pēc lielinieku padzišanas tie, kuri ar šo režīmu sadarbojās, bet nepaguva aizbēgt no pilsētas, tik tiešām piedzīvoja to pašu teroru, ko pilsētas iedzīvotāji piedzīvoja lielinieku laikā. Tie sociālisti, kuri nepaglabās, ātrās dusmās tiešām tika nošauti, jo cilvēku sašutums par Stučkas režīma nodarījumiem bija liels. Iespējams, ka žurnālisti uzķērās uz baumām, kas cirkulēja pilsētā, tomēr patiesībā netika nošauts ne Andrejs Upīts, ne Ernests Eferts-Klusais. Kā norāda monogrāfijas autors — publikācijas izdošanas brīdī Andrejs Upīts bijis Rēzeknē, bet vēlāk izbraucis no valsts.²

Arņa Koroševska pētījumā atklāts, ka izdomātas vai varbūt reālas nāves briesmas Andrejam Upītim draud 1920. gadā. Pēc rakstnieka atgriešanās Latvijā no Krievijas viņš ne bez pamata nonāk Centrālcietumā pēc apsūdzību par “piederību pie komunistu organizācijas un noziedzīgu darbību pret Latvijas valsti”. Zīmīgi arī, ka 1920. gada 28. jūnijā īslaicīgi atbrīvotais rakstnieks pēc mēneša aiz restēm nonāk atkārtoti, kur sagaida Satversmes sapulces izsludināto amnestiju un iznāk brīvībā tā paša gada 25. augustā. Vai šādai ļoti nopietnai apsūdzībai ir kāds pamats? Tas ir nenoliedzams fakts, ka Andrejs Upīts bija Stučkas sarkanās Latvijas aktīvistu kultūras frontē. Viņš darbojās ar degsmi un publikai redzami, ieņemot neskaitāmus amatus, tika ievēlēts:

Rīgas domē (deputāts no sociāldemokrātu saraksta, 1917–1918); Latvijas Centrālajā izpildkomitejā (locekļa kandidāts, 1919); Rīgas Strādnieku deputātu padomes Teātru un izrīkojumu sekcijā (vadītājs, 1919); Padomju Latvijas Izglītības komisariāta mākslas sekcijā (vadītājs, 1919); Strādnieku teātri (direktors un mākslinieciskais vadītājs, 1919). Par Andreja Upīša aktivitāšu vērienu lasītājs var pārliecināties monogrāfijā publicētajās Viļa Ridzenieka fotogrāfijās, kurās rakstnieks tverts Esplanādes laukumā kā 1919. gada 1. maija demonstrācijas Rīcības komitejas priekšsēdētājs.

Padomju literatūrzinātnē un vēl vairāk medijos Andreja Upīša aresta fakts tika apaudzēts ar krāšņām legendām. Pirmkārt, Andrejs Upītis no Krievijas Rīgā neatgriezās

1. attēls. Rīkojums par Andreja Upīša arestu 1920. gada aprīlī. Apsūdzība par “piederību pie komunistu organizācijas un noziedzīgu darbību pret Latvijas valsti” netika izvirzīta “par skaistām acīm”, bet gan rakstnieka darbību Pētera Stučkas sarkanās valdības laikā. (Avots šim un citiem attēliem: Koroševskis, Arnis (2022). Lielais noliedzējs. Rīga: Dienas grāmata)

tieši, bet gan caur Valku. Diezin vai viņu varēja aizvest uz Centrālcietumu pa ziediem kaisītām ielām, kurās pirms dažām dienām ar ovācijām tika sagaidīta Raiņa un Aspazijas atbraukšana no Šveices. (Dzejas karaļpāra godināšanas maršruts veda pretējā virzienā, un kur gan palikuši visi sētnieki?) Otrkārt, Arnis Koroševskis parāda, ka Upīts neatgriezās. Kā komunistu partijas biedru viņu uz Latviju nelaida. Tāpēc Upīts kopā ar Eduardu Smilģi un Indriķi Zeberiņu atbēga³ uz Igaunijas pierobežu, kur visu kompāniju aizturēja Igaunijas robežsargi. Pēc tam Upīti nogādāja uz Valku, kur nodeva Armijas virspavēlnieka štāba lekšējās izlūkošanas Rīgas nodaļai⁴. Kas notika pēc tam? To Arnis Koroševskis apraksta apakšnodaļā “Ko darīt ar kultūras mantojumu?”⁵. Rakstnieku aizstāvēt, par viņu liecina virkne kultūras darbinieku, iesaistās zvērināts advokāts, vēlāk valsts prezidents Gustavs Zemgals un gleznotājs Vilhelms Purvītis, kura rakstiskās liecības kopija saglabājusies tikai Andreja Upīša memoriālā muzeja krājumā, bet oriģināls nezināmu iemeslu dēļ pazudis no Valsts arhīva. Monogrāfijā bezkaislīgi atklāts, ka rakstnieka atbrīvošana nebija kāds strādniecības vai sociāldemokrātu spiediena auglis. Arnis Koroševskis norāda kultūras darbiniekus, kas par viņu snieguši pozitīvas liecības attiecīgajiem dienestiem, labvēlīgas un nelabvēlīgas publikācijas medijos, bet Andreja Upīša labie darbi bijuši Strādnieku (Nacionālā) teātra trupas saglabāšana juku laikos un tagadējā Latvijas Nacionālā mākslas muzeja pamatā likto gleznu kolekcijas izglābšana no izlaušanās, ko īpaši augstu novērtējis Vilhelms Purvītis. Kā raksta Arnis Koroševskis: “Andrejam Upītim bija izdevies paglābties no iespējamās stāšanās kara tribunāla priekšā, nāvēssoda vai ilgstošas brīvības atņemšanas. Turpmāko divdesmit gadu laikā rakstnieks savā kategoriskumā kļuvis piezemētāks, viedāks un nosvērtāks, savukārt Latvijas kultūras vēstures kontekstā atstās virkni nozīmīgu un māksli-

nieciski spēcīgu darbu. Diemžēl pēc 1940. gada PSRS okupācijas sākuma savas ideoloģiskās pārliecības dēļ Upīts atgriezies politiskā rakstnieka lomā, ar mūža izskaņā pieņemtajiem lēmumiem uz visiem laikiem iedragādams savu tēlu un personības vērtējumu Latvijas sabiedrības acīs.”⁶

Arī monogrāfijas turpinājumā pētnieks atsedz virkni neatbilstību starp par Andreju Upīti radītajām legendām un realitāti, kāda

2. attēls. Sociālistiskā reālisma tēvs Andrejs Upītis (no labās) un padomju laikā viņa zāķātās dekadences spilgts pārstāvis Pāvils Gruzna draudzīgā pastaigā pie Daugavas Skrīveros 1924. gadā. Viens no laikmeta dokumentiem, kas apstiprina, ka Andreja Upīša gadījumā draudzība varēja pārtapt svelošā naidā

3. attēls. Rakstnieks pie darba galda sava talanta ziedu laikos ap 1930. gadu. Latviešu kultūrā vienlaikus sadzīvo it kā divi Andreji Upīši. Viens — izcils rakstnieks, novelists un dramaturgs, otrs — kolaboracionists, padomju varas simbols un savu amata brāļu vajātājs, kurš vairākus gadu desmitus lēma, kādi rakstnieki Latvijā ir labi un atbalstāmi, bet kādi — ne

tā bija. Piemēram, nekādu kritiku neiztur stāsts par rakstnieka ciešanām "Ulmaņa režīma" laikā, ko labi var redzēt sadaļā "Dzīves hronika. 1930–1939"⁷. Ja šai laikā Upīts ir slēpies zem pseidonīma Oļģerts Kurmis, tad varbūt vien tāpēc, lai viņa sadarbība ar Krieviju un tās režīmu nebūti tik acīmredzama. Arnis Koroševskis norāda, ka "tieši šajos desmit gados Andrejs Upīts ir ārkārtīgi ražīgs" un iezīmē vairākus lieldarbus, ko tolaik realizē rakstnieks, — viens no tiem ir Pa-

saules literatūras vēsture (1930–1934). Šis laiks ir ievērojams arī ar romānu "Smaidošā lapa" (1937), garstāstu "Sūnu ciema zēni" (1940), virkni tulkojumu, ieskaitot Aksela Muntē (Axel Munthe) "Grāmata par San Mikelu" (1935–1936). Vai tas liecina, ka Andrejs Upīts cieš no Ulmaņa režīma? Arņa Koroševska monogrāfija to neuzrāda, un, visticamāk, Upīša ciešanas ir jau padomju laiku fantāzijas. Iespējams, ka Latvijas drošības dienestiem bija jautājumi par Andreja

4. attēls. Tēlnieks Alberts Terpilovskis veido Andreja Upīša pieminekli, kas uzstādīts parkā pie tagadējā Kongresu nama. Mūsdienās šī pieminekļa dēļ raisījušās daudzas diskusijas un izskanējuši aicinājumi to demontēt, jo Andrejs Upīts vairākkārt nodevis Latvijas valsti. Tā pāiet pasaules godība.

Upīša sadarbību ar Maskavas latviešu apgādu “Prometejs” līdz tā darbinieku traģiskajai apslaktēšanai Staļina terora gados, tomēr fakts paliek fakts — Andrejam Upītim veltīta apakšnodaļa atrodama “Latviešu literatūras vēstures” 5. sējumā (1936) un šķirklis pēc Kārļa Ulmaņa iniciatīvas veidotajā biogrāfiskajā vārdnīcā “Es viņu pazīstu” (1939).

Tikpat droši, skaidri un bez noklusējumiem Arnis Koroševskis raksta par Andreja Upīša nožēlojamo bezsaules norietu padomju laikā. Latviešu literatūras klasiķis kļūst par vienu no redzamākajiem kolaborantiem latviešu 20. gadsimta kultūrā un politikā, apraiptot savu reputāciju ar netīriem darbiem, kas neatbilst nedz Upīša rakstnieka statusam, nedz talantam. Insults, slimīga patmīlība un vēlme kļūt par literārā visuuma centru, galveno literatūras radītāju, soģi un veidotāju atspoguļota virknē monogrāfi-

jas nodaļu, kurās aplūkota Andreja Upīša darbība pēc 1940. gada. Savukārt nodaļa “Andrejs Upīts pēc Andreja Upīša” veltīta rakstnieka recepcijai laika posmā pēc viņa aiziešanas mūžībā un līdz mūsu dienām.

Kopumā vērtējot, Arņa Koroševska monogrāfija “Lielais noliedzējs” ir labs pamats, lai būvētu Andreja Upīša literārā un sabiedriskā mantojuma pētniecību 21. gadsimtā. Autora iezīmētās skaidrās kontūras ir skaidrs ceļa rādītājs, lai veiktu padziļinātus pētījumus, balstoties uz kādu specifisku klasiķa dzīves vai daiļrades posmu. Arnis Koroševskis ir iedevis lasītājiem un pētniekiem labu un detalizētu ceļa karti, bet neapgūtu teritoriju tāda klasiķa daiļradē un darbībā, kāds bija Andrejs Upīts, vienmēr ir daudz, turklāt, laikiem mainoties, tur neizbēgami atklājas jaunas un līdz šim nezināmas detaļas.

Avoti un piezīmes

- ¹ Koroševskis, Arnis (2022). *Lielais noliedzējs*. Rīga: Dienas grāmata, 156. lpp.
- ² Turpat.
- ³ Turpat, 165. lpp.
- ⁴ Turpat.
- ⁵ Turpat, 166.–169. lpp.
- ⁶ Turpat, 169. lpp.
- ⁷ Turpat, 311.–313. lpp.

Par autoru

Arno Jundze, *Dr. philol.*, rakstnieks, vairāku romānu, bērnu grāmatu, stāstu krājumu un monogrāfijas “Somijas literatūra Latvijā” autors. Savulaik strādājis LZA Literatūras, folkloras un mākslas institūtā, kur specializējies salīdzinošajā literatūrzinātnē. Interesešu loks — latviešu literatūra.

About the Author

Arno Jundze, *Dr. philol.*, writer, author of several novels, children's books, collections of stories, and the monograph *Finnish Literature in Latvia*. He has worked at the Institute of Literature, Folklore, and Art of the Latvian Academy of Sciences, where he specialised in comparative history of literature. Interests — Latvian literature.

MONOGRAPH ABOUT ANDREJS UPĪTS

Arno Jundze

arnojundze@gmail.com

Summary

Keywords: *Andrejs Upīts, history of Latvian literature, collaborationism, the great denier*

The article examines the monograph *The Great Denier* by Arnis Koroševskis, which is dedicated to the 20th century Latvian literary classic Andrejs Upīts. In it, in addition to his contribution to culture, the author has examined the writer's socio-political activity, his activities during the Red regime government of Pēteris Stučka, collaborationism while cooperating with the Soviet power, which in the case of Upīts was rewarded with a special status, government awards, and huge editions of books in the languages of "fraternal" Soviet nations. The monograph is published in the "I am..." series, addressed to a wide range of readers, while also satisfying scientific interests. The work won the readers' award of the internet portal lsm.lv at the "LALIGABA 2023" annual award ceremony of the Latvian literature.